

TARİH

yasından veya Kuzey Afrika'dan Endülüs'e gelen ünlü kişilere de yer verilen bu eserlere bir sonraki dönemde İbn Beşkuvâl, İbnü'l-Ebbâr ve İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî gibi müellifler tarafından zeyiller yazılmış, böylece eserlerin birbirini tamamlaması sağlanmıştır. Humeydî'nin Bağdat'ta çok yerli olmayan malzemeye dayanarak telif ettiği *Cezvetü'l-muktebis*'teki bilgileri Dabbî *Buğyetü'l-mültemis*'inde tashih ve tâdil etmiştir. İbn Saîd el-Mağribî, Abdullah b. İbrâhîm el-Hicârî'nin aslı günümüze ulaşmayan *el-Müşhib fi ğarâ'ibi'l-Mağrib* adlı, fetihten 530 (1135) yılına kadar gelen Endülüs ve Mağrib tarihine dair eserini 641 (1243) yılına kadar getirmiş, ayrıca buna Mısır'ı eklemiştir. On beş cilt hacmindeki eserin ilk altı cildi Endülüs'e aittir. Merkezlerin coğrafi durumu, kurucuları, idarecileri, âlim, kadı ve diğer meşhurlarının tanıtıldığı eser terâcim, coğrafya, tarih ve edebiyat tarihi yönünden önemli bir kaynaktır. İbn Saîd'in *Kitâbü'l-Müşriğ fi hule'l-Meşriğ* adlı biyografik eserinin ikinci kısmı zamanımıza intikal etmiştir. Endülüslü tarihçiler siyer kitapları da yazmıştır. İbn Abdülber en-Nemerî'nin *ed-Düer fi'htişâri'l-meğâzi ve's-siyer*'i Endülüs'te bu alandaki ilk çalışmalardan biridir. Endülüs'te yetişen diğer siyer müelliflerinden İbn Hazm *Cevâmi'u's-sîre*'de, Süheyfî *er-Ravzü'l-ünûf*'te, Kelâi *el-İktifâ' bi-sireti'l-Muştafâ*'da bu eserden önemli iktibaslarla bulunmuştur. İbn Abdülber, aynı zamanda sahâbe biyografisiyle ilgili günümüze ulaşan ilk eserlerden olan *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-aşhâb*'ı kaleme almıştır. Endülüs'te, Abdullah b. Ubeydullah el-Hukeym'in *Ensâbü'd-dâhilîn ile'l-Endelüs mine'l-'Arab ve ğayrihim* adlı, çok küçük bazı bölümleri günümüze ulaşan eseriyle İbn Abdülber en-Nemerî'nin *el-Kaşd ve'l-ümem fi't-târif bi-uşûli ensâbi'l-'Arab ve'l-'Acem*'i, İbn Hazm'ın *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*'ı gibi ensâb kitapları da yazılmıştır. Terâcim kitapları yanında fehreseler de (el-fihrist / el-fehâris) önemlidir. Bu listeler, müellifin ders aldığı hocaları ve okuduğu kitapları göstermesi bakımından onun değerini arttıran birer belge hükmündedir. Bu tür belgeler Endülüs'te de rağbet görüyordu ve büyük hocaların zeki ve başarılı öğrencileri cezbediği kanaati yaygındı. Bu listeler tamamen bibliyografik nitelikte olup bunlarla biyografi kitaplarında rastlanmayan isimleri belirlemek mümkün olmaktadır. Nitekim İbn Hayr el-İşbilî'ye ait *Fehrese* sayesinde Kâtib Çelebi'nin zikretmediği pek çok eserin adı tesbit edilebilmektedir.

Coğrafya Kitapları ve Seyahatnâmeler. Ebû Ubeyd el-Bekrî, bir tarih ve coğrafya ansiklopedisi olan *Mu'cemü me'sta'cem* ve bir dünya coğrafyası (kozmozografi) kitabı niteliğindeki *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserleriyle tarih ilmine ve tarih yazıcılığına önemli katkılarda bulunmuştur. Endülüs'te yetişen bir coğrafyacı da Ortaçağ'da İslâm dünyasında yazılmış, yerkürenin genel ve sistematik coğrafyasına dair en kapsamlı çalışmalardan olan *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk*'ın yazarı Şerîf el-İdrîsî'dir. Seyahatnâme (rihle) türünde eser veren müellifler arasında kendi alanında çok önemli bir yere sahip olan İbn Cübeyr ile *Tâcü'l-mefrik*'ın yazarı Hâlid b. İsâ el-Belevî de sayılabilir.

Edebî Eserler. İbn Abdürabbih'in bir genel kültür ansiklopedisi ve bir antoloji niteliğindeki *el-İkdü'l-ferîd*'inde İslâm tarihiyle ilgili olarak değişik yerlerde verilen bilgiler geniş bir yekün tutar. Eser ilk dönem İslâm tarihinin siyasî, içtimâî, iktisadî ve kültürel kaynaklarından biridir. Tarih yanında edebiyat ve kültür tarihi alanında da temayüz eden Feth b. Hâkân el-Kaysî, kendi döneminde Endülüs'te mevcut edebî birikimi ortaya koymak için yazdığı *Kalâ'idü'l-İkyân fi (ve) mehâsini'l-a'yân*'ında hem edebî hem tarihî bilgiler verir. İbn Bessâm eş-Şenterî'nin *ez-Zahîre*'si edebiyat ve tarih açısından önemli bir kaynaktır. İbn Saîd el-Mağribî'nin *el-Kıdhü'l-mu'allâ fi't-târîhi'l-muħallâ* adlı eseri bir kültür ve edebiyat tarihi özelliği taşır. Ebül-Velîd İsmâil b. Muhammed eş-Şekündî'nin Endülüs'ün üstünlüklerini anlattığı eserleri de bilim ve kültür tarihi açısından değerlidir.

Endülüslü tarihçilerin çoğu, Doğu İslâm dünyası tarihçileri gibi önceki kaynaklarda buldukları rivayetleri aralarında çelişki ya da tutarsızlık bulursa bile olduğu gibi nakletmiş, âdetâ doğruyu bulma işini okuyucuya bırakmıştır. Bununla birlikte İbn Hayyân ve İbn Haldûn gibi aktardığı olayların gerçeğini ortaya koyma çabası içerisinde olanlar da vardır. Düzen, anlatım canlılığı ve üslup güzelliği bakımından İbnü'l-Kütüyye'deki bazı bölümler, İbn Hazm'ın ve Şekündî'nin Endülüs'ün faziletlerine dair risâleleri, İbnü'l-Hatîb'in *el-Lemħatü'l-bedriyye*'si tarih düşüncesine en fazla yaklaşan eserlerdir. Bu arada tarihçiler müslümanlarla ilgili haberlere odaklanmış, dolayısıyla gayri müslümlere dair konulara çok az yer vermiştir. Hıristiyan krallıklarla ilgili haberleri aktarırken genelde abartılı bir üslup kullansalar da bazan onların üs-

tün yanlarını kaydetmekten çekinmemişlerdir. Meselâ en azılı düşmanları olmasına rağmen VI. Alfonso'yu takdir etmişler, Kastilya Kontu Sancho'nun meziyetlerini ya da müslümanların İkâb savaşında uğradığı büyük hezimetini dile getirmişlerdir. Bu özellikleri dolayısıyla Endülüslü müslüman tarihçilerin F. Pons Boigues'in de belirttiği gibi çağdaşları olan hıristiyan tarihçilerden üstün olduğu şüphesizdir.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature des arabes d'Espagne*, Leiden 1881, I-II; R. Menendez Pidal, *Historia y epopeya*, Madrid 1929; C. Sánchez-Albornoz, *El Ajbâr maymû'a, cuestiones historiográficas que suscita*, Buenos Aires 1944; a.m.f., "Some Remarks on Fath al-Andalus", *The Formation of al-Andalus* (ed. M. Fierro - J. Samsó), Hampshire 1998, s. 151-172; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 191 vd.; Ch. Pellat, "The Origin and Development of Historiography in Muslim Spain", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis - P. M. Holt), London 1962, s. 118-125; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968; F. Pons Boigues, *Los historiadores y geografos arabigo-españoles*, Amsterdam 1972; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-coğrafiyye ve'l-coğrafiyyîn fi'l-Endelüs*, Kahire 1986, s. 56 vd.; E. Lévi-Provençal, *España Musulmana* (ed. R. Menendez Pidal), Madrid 1987, IV, 321-323; Abdülvahid Zennûn Tâhâ, *Dirâsât fi't-târîhi'l-Endelüsî*, Musul 1987, s. 91-112; a.m.f., *Neş'e-tü tedvini'l-târîhi'l-'Arabî fi'l-Endelüs*, Bağdad 1988; Abdullah el-Murâbit et-Terjî, "Amelü terâcimi'r-ricâl fi'l-Endelüs", *es-Sicillü'l-'ilmi li-nedveti'l-Endelüs* (nşr. Abdullah b. Ali ez-Zeydân v.dğr.), Riyad 1417/ 1996, I, 301-327; Mustafa İbrâhîm Hüseyin, "Meşâdiru Lisâniddin b. el-Ħatîb fi kitâbilî el-İhâta fi ahbârî Ğimâta", a.e., I, 331-377; Mahmud Ali Mekki, "Egypt and the Origins of Arabic Spanish Historiography", *The Formation of al-Andalus* (ed. M. Fierro - J. Samsó), Hampshire 1998, s. 173-233; Abdülfettâh Fethî Abdülfettâh, *et-Târîh ve'l-mü'errihûn fi Mısır ve'l-Endelüs fi'l-kurûni'r-râbi'l-'icri/el-'aşiri'l-milâdi*, Beyrut 1424/2004, I, 333-339; II, 394-562, 653-674; S. M. Imamuddin, "Sources of Muslim History of Spain", *JPHS*, I/4 (1953), s. 357-370; J. V. Bermejo, "Una fuente importante de la historia de al-Andalus: la Historia de Ibn 'Askar", *al-Andalus*, XXXI, Madrid 1966, s. 237-265; Manuel SáaMartínez, "Râzi, fuente de al-'Udrî para la España preislámica", *Cuadernos de historia del Islam*, III/7, Granada 1971, s. 17-48; P. Chalmeta Gendron, "Historiographia Medieval hispana: Arabica", *al-Andalus*, XXXVII (1972), s. 353-404; Manuela Marin, "Ta'rîkh", *EP*² (İng.), X, 283-285.

MEHMET ÖZDEMİR

İran. İslâm dünyasında fetihleri takip eden ilk üç asır boyunca ilmî ve edebî eserler Arapça kaleme alınmıştır. Bu gelenek İran coğrafyasında IV. (X.) yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başladı. Bu değişim bir yandan İran coğrafyasında mahallî hânedanların ortaya çıkışı, diğer yan-

dan Farsça'nın bu hânedanların himayesinde yazı dili olarak yeniden doğuşu ile yakından ilgilidir. Farsça tarih yazıcılığının ilk örneği, Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinin Sâmânî Veziri Ebû Ali Bel'amî tarafından 352 (963) yılında Sâmânî Hükümdarı Mansûr b. Nûh adına bazı yeni bilgiler ilâve edilerek yapılan muhtasar tercümesidir. Bel'amî'nin çalışması bir tarafa bırakılırsa İran coğrafyasında Farsça tarih yazıcılığının doğuşu Sâmânî mirasını devralan Gazneliler zamanına rastlar. Bu dönemde Farsça tarih yazıcılığı Arapça tarih yazıcılığına paralel biçimde genel tarihler, özel tarihler, şehir ve bölge tarihleri olmak üzere üç türde gelişme gösterdi. V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan üç önemli eser bu türlerin birer örneği durumundadır. Bunların ilki Gerdîzi tarafından yazılan *Zeynü'l-ahbâr*'dir. Müellif genel bir İslâm tarihi niteliğindeki eserinde özellikle eski İran mitolojisi, İslâm öncesi İran tarihi, Doğu İslâm dünyasında cereyan eden hadiseler ve Gazneliler tarihine oldukça geniş yer vermekle çağdaş Arap tarihçilerden açık biçimde ayrılmıştır. İkinci eser, adı bilinmeyen bir müellifin 448'de (1056) kaleme aldığı *Târîh-i Sîstân*'dir. Sade bir üslûpla yazılan eserde İran diline giren Arapça kelimeler yerine bunların Farsça'larının tercih edilmesi dikkat çekicidir. Üçüncü eser Muhammed b. Hüseyin el-Beyhaki'nin Gazneliler'e dair *Târîh-i Beyhakî*'sidir. Müellif, Dîvân-ı Risâlet'te görev yapmasından dolayı görme imkânı bulduğu resmî belgeleri ve ulaştığı gizli bilgileri kişisel gözlemleriyle başarılı bir şekilde birleştirmeyi ve okuyucuya güçlü biçimde aktarmayı başarmıştır. Sade bir üslûpta kaleme alınan eser, aynı zamanda Farsça'nın yazı dili olarak yeniden doğuşundan sonraki ilk büyük ürünlerinden kabul edilmektedir. Bu üç eser, İran tarih yazıcılığında İran kültürünü Arap kültürüne karşı savunan ve zaman zaman Arap tarihçiliğinden ayrılan bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, İran coğrafyasındaki bütün ilmi ve edebî faaliyetler gibi tarih yazıcılığını da olumlu yönde etkilemiş, Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının gayretleri Farsça'nın edebî gelişiminin hızla devam etmesini sağlamış, tarih yazıcılığı da bu gelişmeden nasibini almıştır. Ancak bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunlar arasında Selçuklular'ın menşeiinden bahseden ve müellifi bilinmeyen manzum *Meliknâme*, yine müellifi meçhul *Risâle-i Melikşâhî*, Ebû Tâhir-i Hâtûnî'nin *Târîh-i Âl-i Selçûk*,

Alî-i Kazvîni'nin Sultan Sencer adına kaleme aldığı *Mefâhîrû'l-Etrâk*, şair Muizzî'nin manzum *Siyer-i Futûh-i Sultân Sencer* ve müellifi meçhul *Sencernâme*'yi saymak mümkündür. Enûşirvân b. Hâlid-i Kâşânî'nin kaleme aldığı *Fütûru zamâni's-şudûr ve şudûru zamâni'l-fütûr* adlı eser de zamanımıza intikal etmemiştir. Selçuklular devrinde yazılan özel tarihler arasında Zahîrüddîn-i Nîşâbüri'nin 571 (1176) yılında kaleme aldığı *Selçuknâme* Selçuklular'a dair günümüze ulaşan en eski tarihtir. Muhammed b. Ali er-Râvendî, *Râhatü's-şudûr ve âyetü's-sürûr* adlı eserinde tarih yazıcılığına herhangi bir katkıda bulunmadığı gibi nesirde giderek ağırlaşacak olan süslü bir üslûbun ilk örneklerinden birini vermiştir. Aynı müellifin tek nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunan *Târîh-i Selçukîyân* adlı eseri (Ms., Supp., Persan, nr. 1556, vr. 231^b-261^a) gerçekte *Râhatü's-şudûr*'un daha sade bir versiyonundan ibarettir. Necmeddin Ebû'r-Recâ Kummî'nin 584'te (1188) Batı İran'da kaleme aldığı, türünün Farsça'daki ilk örneklerinden olan *Târîhu'l-vüzerâ*, her ne kadar bir vezirler tarihi gibi görünse de Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılış döneminde cereyan eden hadiseleri en iyi şekilde aksettiren bir eserdir. Selçuklu dönemi tarih yazıcılığının dikkate değer eserlerinden biri de 520'de (1126) yazılan ve müellifi bilinmeyen *Mücmelü't-tevârih ve'l-kıssaş*'tir. Muhtemelen Selçuklu bürokrasisinde kâtip olarak görev yapan müellif, eserinde kendi döneminde cereyan eden hadiseler yerine daha çok eski İran hükümdarlarının efsanevî tarihine ve eski İran mitolojisine yer vermiştir.

Selçuklular zamanında pek çok şehir ve bölge tarihi kaleme alınmıştır. Daha önce Arapça yazılan tarihlerin devamı niteliğindeki bu eserler genel ve özel tarihlerdeki boşlukların doldurulması, şehirlerdeki sosyal ve ekonomik hayatın incelenmesi, taşra hayatının aydınlatılması ve âlimlerin biyografilerinin tesbiti gibi hususlarda büyük öneme sahiptir. Ancak bu eserlerin büyük çoğunluğu zamanımıza ulaşmamıştır. Bu gruptan günümüze kadar gelen örnekler arasında İbnü'l-Belhî'nin Sultan Muhammed Tapar adına kaleme aldığı *Fârs-nâme*, Ali b. Zeyd el-Beyhaki'nin *Târîh-i Beyhakî*' ve Şeyh Abdurrahman Famî-i Herevî'ye nisbet edilen *Târîh-i Herât* zikredilebilir. İbn İsfendiyâr'ın 613 (1216) yılında tamamladığı *Târîh-i Taberistân* da aynı geleneğin bir devamı mahiyetindedir. VI. (XII.) yüzyılın ortalarından itibaren

Arapça telif edilen pek çok tarih kitabı Farsça'ya tercüme edilmiştir. Nerşahi'nin *Târîhu Buğârâ* adlı eserinin Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî tarafından 522'de (1128) yapılan çevirisi bu türün bilinen en eski örneklerindedir. Muhammed b. Züfer b. Ömer'in kısalttığı esere daha sonra adı bilinmeyen bir müellif ilâveler yapmış ve eserin bu şekli günümüze ulaşmıştır. Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî'nin *et-Târîhu'l-Yemîni'si*, Ebû Şeref Nâsîh b. Zafer-i Curfâdekânî tarafından 603 (1206-1207) yılında kısa bir zeyil eklenerek Farsça'ya tercüme edilmiştir. Bu tercüme genellikle mütercimler tarafından ilâve edilen faydalı zeyiller içermektedir.

Büyük Selçuklular döneminde İran'da Farsça'nın güç kazanması Arapça'nın tamamen terkedildiği anlamına gelmemektedir. Ali b. Zeyd el-Beyhaki'nin Utbî'nin *et-Târîhu'l-Yemînî*'sine zeyil olarak hazırladığı, dört ciltlik umumi tarih niteliğindeki *Meşâribü't-tecârib*'i, İmâdüddin el-İsfahânî'nin kaleme aldığı *Nuşretü'l-fetre ve 'uşretü'l-kaatre (fitre)* Arapça yazılan önemli eserlerdendir. *Meşârib* zamanımıza intikal etmemişse de ikinci eserin tek nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır (Ms., Arabe, nr. 2145). Bûndârî bu eseri *Zübdetü'n-nuşra ve nuhbetü'l-üşra* adıyla ihtisar etmiştir. İran coğrafyasında XI-XIII. yüzyıllardan günümüze kadar gelen diğer Arapça eserler arasında Abdülgâfir el-Fârisî'nin *el-Halkatü'l-ülâ min (Kitâbü's-Siyâk li-)Târîhi Nîsâbûr'u*, Necmeddin en-Nesefî'nin *el-Kand fî zikri 'ulemâ'i Semerkand*'ı, Mâferrûhî'nin *Meğâsinü İsfahân*'ı, Hâkim en-Nîsâbüri'nin *Târîhu Nîsâbûr'u* ve Nesefî'nin *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*'si sayılabilir. Bunlardan son üçünün XIII ve XIV. yüzyıllarda Farsça'ya tercüme edilmesi İran coğrafyasında bu dönemde Arapça'nın, yerini artık tamamen Farsça'ya terketmeye başladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Selçuklular'ın yıkılmasından sonra İran'da bu devletin mirasını paylaşan atabeglikler, Gurlular ve Hârizmşahlar, uzun ve istikrarlı bir idare kuramadıkları için onların döneminde tarih yazıcılığında kayda değer bir gelişme olmamıştır. Belirgin bir sessizliğin hüküm sürdüğü bu devirde Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî'nin bir genel İslâm tarihi niteliğindeki *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eseri her ne kadar güçlü bir tarih kurgusuna sahip değilse de Gazneliler, Gurlular, Moğol istilâsı ve Mâverâünnehir tarihi için önemlidir.

TARİH

İran coğrafyasında tarih yazıcılığındaki asıl gelişme Moğol istilâsından sonra İlhanlılar'ın güçlü bir hâkimiyet kurmasıyla başlar. Bu dönemde telif edilen ilk önemli eser Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'sı* olup siyasî hadiselerin yanında içerdiği zengin malzeme ile sosyal, ekonomik ve dinî tarih araştırmaları bakımından büyük öneme sahiptir. Müellif eserinde kullandığı malzemeyi âyet ve hadislerin yanı sıra Arapça-Farsça şiirler ve Türkçe-Moğolca terimlerle süsleyerek kendine özgü bir üslûp ortaya koymuştur. Cüveynî'nin Moğollar'ın hizmetinde bulunmasına rağmen Moğol istilâsıyla ilgili bilgileri oldukça tarafsız nakletmiş olması dikkate değer bir başarı kabul edilmelidir. Tarih yazıcılığındaki bu gelişme, İlhanlı hükümdarlarının İslâmîyet'i kabul etmesinin ardından Yakınoğru devlet geleneğinin ağırlık kazanmaya başladığı XIV. yüzyılın başlarında güçlenerek devam etmiştir. Bunda Farsça'ya vâkıf olan İlhanlı hükümdarlarının tarih ilmine duyduğu özel ilginin rolü büyüktür. Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Vassâf, Şemseddin Muhammed-i Kâşânî ve Benâkitî gibi tarihçilerin hâmi-si olan Gâzân Han'ın adı burada özellikle anılmalıdır. Sadece dönemin değil İran tarih yazıcılığının en büyük eserlerinden biri olan *Câmi'u't-tevârih* bizzat bu hükümdarın emriyle Reşîdüddin Fazlullah tarafından kaleme alınmıştır. Eserin asıl önemi

İslâm tarihi yanında daha önce İslâm tarihçilerinin değinmediği Çin, Hint, İsrail ve Avrupa (Frenk) gibi ülkelerin tarihini de içermesidir. İslâm tarih yazıcılığında uzun süre ihmal edilen bu yaklaşım, Reşîdüddin'in tarihe getirdiği yeni bakış açısının yanı sıra bu dönemde Doğu-Batı ilişkilerinin yoğunluk kazanması ve Tebriz şehrinin milletlerarası bir kültür merkezi durumuna gelmesiyle de yakından ilgilidir. Evrensel bir egemenlik anlayışına sahip olan Gâzân Han ve Sultan Olcaytu'nun eserden beklentileri de bu yeni anlayışın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Müellif eserini, aralarında muhtemelen Abdullah b. Ali el-Kâşânî ve Pulad Çing-Sang'ın da (Bolad Ch'eng-Hsiang) bulunduğu pek çok kim-senin yardımıyla telif etmiştir. Zaman zaman resmî belgelerden faydalanmış, bunlardan bazılarının metnini olduğu gibi eserine kaydetmiştir. Bütün bu özelliklerine rağmen eser çağdaş olaylarla ilgili, müellifinin idarî işlerden sorumlu bir vezir olmasından kaynaklanan bazı yanlı yorum ve değerlendirmeler içermektedir. Abdullah b. Ali el-Kâşânî'nin yazdığı *Zübdetü't-tevârih*, *Câmi'u't-tevârih*'in ikinci cildiyle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Aynı müellifin *Târîh-i Olcaytu* adlı küçük eseri pek çok yönden daha orijinal özellikler taşımaktadır. Vassâf *Târîh-i Cihângüşâ'*ya zeyil olarak kaleme aldığı *Tecziyetü'l-emşâr* ve *tezciyetü'l-a'sâr* adlı eseriyile

Farsça tarih yazımında kendinden sonra pek çok tarihçinin takip edeceği, fakat hiçbirinin ulaşamayacağı son derece süslü bir üslûp ortaya koymuştur. İran dili ve edebiyatı uzmanları tarafından Farsça'nın tabii gelişimini bozduğu için olumsuz değerlendirilen bu üslûbun etkileri sadece İran coğrafyası ve Farsça eserlerle sınırlı kalmamış, İdrîs-i Bitlisî, Tâlikîzâde Mehmed Subhi ve Ahmed Vâsıf Efendi gibi Osmanlı tarihçilerini de etkilemiştir.

Tarih yazıcılığında İlhanlılar devrinden itibaren görülen bir başka gelişim tarih kitaplarının manzum olarak telif edilmesidir. Esasen daha Selçuklular zamanında İran ve Anadolu'da Muizzî, Ebû Tâhir-i Hâtûnî, Kâniî-i Tûsî ve Hoca Dehhânî gibi şair ve edipler tarafından Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinden etkilenilerek kaleme alınan pek çok manzum eserin varlığı bilinmekteyse de bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Bu türün zamanımıza kadar gelen en eski örneği Kadı Burhâneddîn-i Ânevî'nin 562-608 (1166-1212) yılları arasında yazdığı *Enisü'l-kuşûb*'dur (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2984). Şemseddin Muhammed-i Kâşânî'nin *Şâhnâme-yi Cengizî*'si, Ahmed b. Muhammed-i Tebrizî'nin *Şâhanşâhnâme*'si (*Cengiznâme*), *Târîh-i Güzide* sahibi Hamdullah el-Müstevfî'nin *Zafernâme*'si ve Hâce Nûreddin b. Şemseddin Muhammed el-Ejderî'nin *Gâzânnâme*'si, XIV. yüzyıl başlarından itibaren İran coğrafyasında iyice yaygınlık kazanan bu geleneğin başlıca temsilcileridir. Söz konusu eserlerin pek çoğunun temelinde zengin bir malzemeye değil tek bir kaynağa dayanması, bunların telifindeki asıl hedefin geniş bir tarih algısından ziyade okuyucunun tarih merakına şiirsel bir anlatımla cevap vermek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gelenek İran'da daha sonraki dönemlerde de kabul görmeye devam etti ve Osmanlı coğrafyasında şehnamecilik müessesesinin doğuşuna etkiledi.

Farsça tarih yazıcılığı, İlhanlı Devleti'nin yıkılışına rastlayan dönemde geçirdiği kısa bir duraklamanın ardından Timurular devrinde yeniden canlandı. Birçok askerî başarı elde eden Timur'un zaferlerinin ve fetihlerinin kaydedilmek istenmesi bunun başlıca âmilî gibi görünmektedir. Nizâmeddîn-i Şâmî'nin bu amaçla dönemin tarihini yazmakla görevlendirildiği bilinmektedir. Nizâmeddin tarafından başlatılan bu geleneği *Şemsü'l-hüsün (Târîhnâme)* adlı eserin müellifi Tâceddîn-i Selmânî ve *Zafernâme*'sini 828 (1425) yılında Timur'un torunu Mirza İbrâhim Sultan adına kaleme alan Şerefeddin Ali Yezdî devam et-

Kadı Burhâneddîn-i Ânevî'nin *Enisü'l-kuşûb* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2984, vr. 427-428*)

tirdi. Timurlu tarihçiliği bu eserlerin yanında devrin en verimli tarihçisi Hâfız-ı Ebrû'nun şahsında daha genel bir çizgiye kavuştu. Genellikle Bel'amî ve Reşidüddin'in yolundan giden Hâfız-ı Ebrû, *Câmi'u't-tevârih*'in sona erdiği 703 (1304) yılı ile Timur'un ortaya çıkışı arasındaki karanlık dönemi açıklığa kavuşturdu. Şâhruh adına yazdığı *Zafernâme* ile Gıyâseddin Baysungur adına yazdığı *Mecma'u't-tevârih*'te tarih kavramını ayrıntılı biçimde ele aldı ve tarih ilminin faydalarını anlattı. Hâfız-ı Ebrû'nun bu usulü daha sonra Abdürrezzâk es-Semerkanî tarafından *Maṭla'ı Sa'deyn*'de devam ettirildi. İslâm dünyasının mufassal bir tarihini yazma arzusu Timurlu hâkimiyetinin sonlarına doğru Mîrhând'in (ö. 903/1498) şahsında bir defa daha canlandı. Mîrhând'in uzun bir çalışmadan sonra kaleme aldığı *Ravzatü's-şafâ* bir kısmı günümüze ulaşmayan eserlerden yapılan geniş aktarmalar içermektedir. Mîrhând'in torunu Hândmîr, İran tarih yazıcılığının son büyük temsilcilerindedir. Müellif, *Tâc ve Hulâşatü'l-ahbâr* adlı eserlerinden sonra geniş bir İslâm tarihi niteliğindeki *Hâbîbü's-siyer*'i kaleme aldı. Çok yönlü bir tarihçi olan Hândmîr'in *Hümâyunnâme* ve *Düstürü'l-vüzerâ*' adlı iki biyografi eseri daha vardır. Timurlular'ın ardından İran coğrafyasında hüküm süren hânedanlardan Karakoyunlular ve Akkoyunlular devrinde önemli bir tarihçi çıkmadı. Bu dönemde Ebû Bekr-i Tîhrânî'nin *Kitâb-ı Diyarbekriyye* ve Fazlullah b. Rûzbihân el-Huncî'nin *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Emînî* gibi eserleri, her ne kadar karanlık bir dönemin sıra dışı kaynakları olarak önem taşısın da İlhanlı ve Timurlu devri tarihçiliğiyle karşılaştırılabilecek özelliklere sahip değildir.

Orta Asya tarih yazıcılığı, batıda Safevîler'in İran coğrafyasına hâkim olmasıyla birlikte devamı niteliğinde olduğu İran tarih yazıcılığında bâriz şekilde ayrılır. Edebî eserlerde daha Çağataylılar zamanında belirginleşmeye başlayan bu süreç, Mâverâünnehir ve Orta Asya'da Şeybânîler ve Özbekler devrinde iyice kendini gösterdi. Haydar Mirza Duğlat'ın kaleme aldığı *Târîh-i Reşîdî* ve Zeynüddin Mahmûd Vâsîfî-i Herevî'nin *Bedâyi'u'l-vekâyi*'i XVI. yüzyılda bu coğrafyada telif edilen başlıca eserlerdir. İran tarih yazıcılığı, Safevîler'in İran coğrafyasında istikrarı tesis etmesinden sonra yeni bir canlanma içerisine girdiyse de bu gerçekte niteliksel değil sayısal bir canlanmayı ifade etmektedir. Bu dönemde Hasan-ı Rûmlü'nün kaleme aldığı *Ahşenü't-tevârih* ile İskender

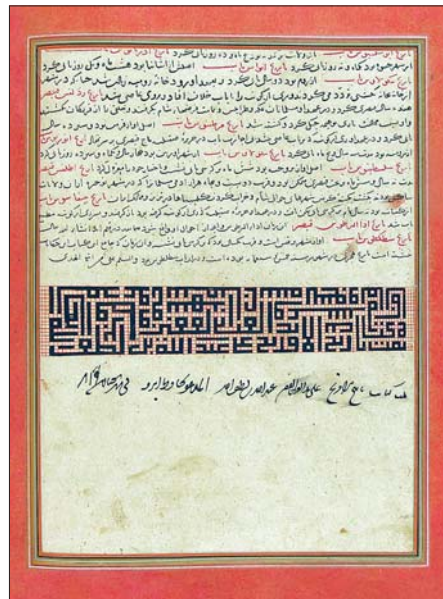
Bey Münşi'nin *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Ab-bâsi* adlı eseri gibi birkaç örnek bu çizginin kenarında durmaktadır. Büyük çoğunluğu bürokrat olan devrin tarihçileri, eserlerinde zaman zaman faydalı mâlûmat verseler de eleştiriden geçirmedikleri olayları genellikle söz kalabalığı arasına sıkıştırma yoluna gitmiş, bu husus Nâdir Şah Afşar ve Zend hânedanları zamanında da sürmüştür. Nâdir Şah'ın askerî faaliyetleri, onun özel münşisi Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî tarafından 1160'ta (1747) kaleme alınan *Cihângüşâ-yı Nâdirî* ve 1749'da yazılan *Dürre-i Nâdire* ile Muhammed Kâzım-ı Mervî'nin 1757 yılında kaleme aldığı *Târîh-i Âlem'ârâ-yı Nâdirî*'de geniş biçimde anlatıldı. Uzun süre Kerim Han Zend'in sarayında görev yapan Mirza Muhammed-i Kelânter'in yazdığı *Rûznâme-yi Mirzâ Muhammed-i Kelânter-i Fârs* Zend hânedanının en önemli kaynağı durumundadır. Bu eserler devrin siyasî olaylarının eleştirisinde büyük öneme sahip olsalar da hadiseleri geniş bir bakış açısından nakletme misyonundan uzaktır. XVIII. yüzyılın en dikkate değer eserleri arasında, Rüstem el-Hükemâ (Muhammed Hâşim Âsaf) tarafından 1193-1199 (1779-1785) yılları arasında yazılan ve siyasî olayların yanında sosyal, ekonomik ve idarî konuları da içeren *Rüstemü't-tevârih*'i zikretmek gerekir.

Kaçarlar devrinde Mirza Fazlullah Hâveri-î Şîrâzî, İ'timâdüsaltana Muhammed

Hasan Han, Adudüdevle Sultan Ahmed Mirza, Muhammed-i Sârevî, Rızâ Kulî Han Hidâyet ve Muhammed Takî Sipîhr gibi müellifler tarafından genellikle sipariş üzerine kaleme alınan ve daha çok Kaçarlar dönemini konu alan çok sayıda eser yazıldı. Ancak bu eserlerden pek çoğu İskender Bey Münşi ve Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin eserleri örnek alınarak hazırlandığından bunlarda önceki eserlerin olumsuz yönleri de tekrarlandı. Bununla birlikte İran tarih yazıcılığında Kaçarlar dönemi Avrupa ile temasların artması, Avrupa dillerinden yapılan tercümelemlerin etkisi ve 1267 (1851) yılında dârülfünunun kurulmasıyla birlikte daha tenkitçi bir tarih yazıcılığının doğuşuna şahit oldu. Bu yeni tarzın öncüleri arasında Muhammed Hasan Han İ'timâdüsaltana, Celâleddin Mirza, İ'tizâdüsaltana, Muhammed Takî Sipîhr, Muhammed Hüseyin Fûrûgî, Mütercimüssaltana ve Mirza Âgâ Hân-ı Kirmânî'yi saymak mümkündür. Kaçarlar devrinde görülen dikkate değer bir gelişme de siyasî hâtırat yazımının çoğalmaya başlamasıdır. Bu türde kaleme alınan başlıca eserler arasında Abdullah Müstevfî, Emînüdevle, İhtişâmüssaltana, Hâc Seyyâh, Seyyid Ali Muhammed-i Devletâbâdî, Şeyh Hasan-ı Kerbelâî, Seyyid Hasan-ı Müderris, Nâsirülmülük ve Şeyh İbrâhîm-i Zencânî'nin hâtıratı zikredilebilir.

Batı ile ilişkilerin iyice arttığı Rızâ Şah döneminde İran coğrafyasında klasik tarih yazıcılığı yerine modern tarihçilik görüşü ortaya çıkmış, Pehlevî dönemi İran'da modern tarihçiliğin aşamalı olarak doğuşuna şahit olmuştur. Bu devirde gerek Avrupa'da eğitim gören İranlılar'ın gerekse İran'a seyahat eden Avrupalı araştırmacıların etkisiyle, rivayetlerin gelişigüzel bir şekilde bir araya toplandığı geleneksel tarihçilik yerine kaynakların tenkidî bir şekilde kullanıldığı araştırmalar kaleme alınmıştır. Özellikle Batı dillerinden Farsça'ya yapılan tercümelemler, tarih araştırmalarının geleneksel anlayışın yerine yeni metodların kullanılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. İran tarihçiliğinde bu yeni anlayışın kurucuları arasında Abbas İkbâl-i Âştîyânî, Seyyid Ahmed Kesrevî, Saîd-i Nefîsî, Hasan Pîrniyâ, İbrâhîm Pürdâvûd ve Reşîd-i Yâsemî gibi araştırmacıları saymak mümkündür. Asıl faaliyet alanları her ne kadar edebiyat ve edebiyat tarihi olsa da araştırmalarında modern usulleri kullanan ve tarihle ilgili konularda da eserler veren Mirza Muhammed Han Kazvîni, Seyyid Hasan Takizâde, Muhammed Takî Bahâr, Müctebâ Mînovî ve Kâsım Ganî gibi araştırmacıları da bu gruba dahil etmek

Hâfız-ı Ebrû'nun *Mecma'u't-tevârih* adlı eserinin müellif nüshasının son sayfası (TSMK, Hazine, nr. 1653)

TARİH

mümkündür. Bunlar, müstakil tetkiklerin yanında İran tarihinin pek çok ana kaynağını neşretmek suretiyle İran tarihçiliğine önemli katkılarda bulundu. Öte yandan tarihle ilgili makalelerin yayımlandığı *Yâdgâr*, *Kâve* ve *Âyende* gibi dergilerle asıl ilgi alanları edebiyat olduğu halde zaman zaman tarihe dair konulara da yer veren *Ârmağân*, *Yağmâ*, *Sûhan* ve *Râhnemâ-yi Kitâb*, XX. yüzyılın ortalarından itibaren İran'da tarih araştırmalarının gelişmesinde önemli rol oynadı. Bu dergilere sonraki yıllarda *Ferheng-i Îrân-zemîn* (1954-) ve *Berresihâ-yi Târîhî* (1966-1979) gibi yenileri eklendi. 1960 ve 1970'li yıllarda kurulan Encümen-i Âsâr-ı Millî, Bûngâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb ve Bûngâh-i Ferheng-i Îrân gibi resmî kurumların yayınları da tarih araştırmalarının gelişmesine yardımcı oldu.

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ile temasların daha da artması ve başta Tahran olmak üzere büyük şehirlerde kurulan üniversite ve araştırma merkezlerinde oluşan ilmi atmosfer tarih araştırmalarının sayısının çoğalmasını sağladı. Bu dönemin önde gelen isimleri arasında Abdülhüseyin Zerrinkûb, Muhammed Cevâd Meşkûr, Ferîdun Âdemiyet, Cemâl Türâbî Tabâtabâî, Abdülhâdî Hâirî, Abbas Zeryâb Hûyî, Muhammed İbrâhim Bâstânî Pârîzî, Abdülhüseyin Nevâî, Menûçîhr Murtazavî ve İrec Afşâr gibi araştırmacıları saymak mümkündür. Çalışma alanları edebiyat, kültür tarihi, yazmalar ve metin neşri gibi konular olsa da tarih araştırmalarına sağladıkları katkılardan dolayı Zebîhullah Safâ, Muhammed Takî Dânişpejûh, Seyyid Ca'fer Şehîdî, Muhammed Emîn Riyâhî, Menûçîhr-i Sûtûde ve İhsan Yârşâtir gibi araştırmacılar da bu listeye dahil edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Historians of the Middle East (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1962, s. 126-151; F. Tauer, "Hâfiz-i Abrû sur l'historiographie", *Mélanges d'orientalisme offerts à Henri Massé*, Téhéran 1963, s. 10-25; a.mlf., "Tımurlular Devrinde Tarihçilik" (trc. Ahmet Ateş), *TTK Belleten*, XXIX/130 (1965), s. 49-69; Hacı Hüseyin-i Nahcivânî, "Zafer-nâme", *Çihil Makâle* (nşr. Yûsuf Hâdim Hâşimîneşeb), Tebriz 1343/1964, s. 117-134; Storey, *Persian Literature*, I/1-2, tür.yer.; Affân Selçûk, *Naqd u Berresî-yi Menâbi'-i Târîh-i Selçûkîyân-i 'Arabî u Fârsî* (doktora tezi, 1349 hş./1970), Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Kütüphane nr. 955/052, N632S, P. D.); K. A. Luther, "Bayhaqî and the Later Seljuq Historians: Some Comparative Remarks", *Yâdnâme-yi Ebû'l-Fazl-i Beyhâkî*, Meşhed 1350 hş., s. 14-33; a.mlf., "The Saljuqnamah and the Jami' al-tawarikh", *Mecmû'a-i Hiçâbâ-yi Tahkîkî der Bâre-i Reşîdûddîn Fazlullâh-i Hemedânî* (nşr. Seyyid Hüseyin

Nasr v.dğr.), Tahran 1350 hş., s. 26-35; a.mlf., "A New Source for the History of the Iraq Seljuqs: The Tarihik al-Vuzara", *Isl.*, XLV/1-2 (1969), s. 117-128; Pervîz Ezkâî, *Târîhî-nigârân-ı Îrân*, Tahran 1373/1994, I; G. Lazard, "The Rise of the New Persian Language", *CHIr.*, IV, 595-632; M. R. Waldman, *Toward a Theory of Historical Narrative: A Case Study in Perso-Islamicate Historiography*, Columbus 1980, tür.yer.; Menûçîhr Murtazavî, *Mesâ'il-i 'Ahd-i İlhanân*, Tahran 1370/1991, s. 380-381, 405-544, 590-625; A. K. S. Lambton, "Persian Local Histories: The Tradition Behind Them and the Assumptions of Their Authors", *Yâd-Nâma in Memoria di Alessandro Bausani*, Roma 1991, I, 227-238; a.mlf., "Ta'rikh", *El²* (İng.), X, 286-291; Ahmed-i Münzevî, *Fihrist-vâre-i Kitâbâ-yi Fârsî*, Tahran 1374-82 hş., I-VIII, tür.yer.; Sâdik Âyinevend, *'İlm-i Târîh der Gostere-yi Temeddün-i İslâmî*, Tahran 1377/1998, I-II, tür.yer.; Ch. Melville, "Hamid Allah Mustawfî's Zafarnamah and the Historiography of the Late Ilkhanid Period", *Iran and Iranian Studies: Essays in Honor of İraj Afshar* (ed. Kambiz Esлами), Princeton 1998, s. 1-12; a.mlf., "Jâme' al-Tawârih", *Elr.*, XIV, 462-468; J. S. Meisami, *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*, Edinburgh 1999, tür.yer.; a.mlf., "Why Write History in Persian? Historical Writing in the Samanid Period", *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth* (ed. C. Hillenbrand), Leiden 2000, II, 348-374; a.mlf., "Rulers and the Writing of History", *Writers and Rulers: Perspectives on Their Relationship from Abbasid to Safavid Times* (ed. B. Gruendler – L. Marlow), Wiesbaden 2004, s. 73-95; B. G. Fragner, "Wem gehört die Stadt? Raumkonzepte in einer Chronik der Seldschukenzeit", *Erzählter Raum in Literaturen der islamischen Welt* (ed. R. Haag-Hguchi – Christian Szyska), Wiesbaden 2001, s. 95-111; Cihânbağ Sevâkib, *Târîhî-nigârî-yi 'Aşr-i Şafevî*, Tahran 1380/2001; Stephan Conermann, *Historiographie als Sinnstiftung: Indo-persische Geschichtsschreibung während der Mogulzeit (932-1118/1516-1707)*, Wiesbaden 2002, tür.yer.; Hasan Şâyegân, *İkbâl ve Târîhî-nigârî der Bâre-i 'Abbâs İkbâl-i Âştîyânî*, Tahran 1383/2004 s. 139-173; W. Hinz, "Tımurîler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki" (trc. M. Altay Köymen), *TTK Belleten*, VI/21-22 (1942), s. 85-120; Bâstânî-yi Pârîzî, "Menâbî ve Me'âhîz-i Târîhî-i Kirmân", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyât*, IX/1, Tahran 1340/1961, s. 94-142; B. Spuler, "Die historische geographische Literatur in persischer Sprache", *Hor.*, I (1968), s. 100-167; Hânâbâ Beyânî, "Hâfiz-i Ebrû ve Hâkîkat u Fevâ'id-i 'İlm-i Târîh ez-Nazar-ı vey", *Berresihâ-yi Târîhî*, V/4, Tahran 1349 hş., s. 233-254; J. E. Woods, "The Rise of Tımurîd Historiography", *JNES*, XLVI/2 (1987), s. 81-108; E. L. Daniel, "Manuscripts and Editions of Bal'ami's Tarjamah-i Tarih-i Tabari", *JRAS* (1990), s. 282-321; S. Shimo, "Ghazan Khan and the Tarih-i Ghazani - Concerning its Relationship to the Mongol History of the Jami' al-Tawarikh", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library)*, LIV, Tokyo 1996, s. 93-110; H. A. R. Gibb, "Tarih", *İA*, XI, 793-797; Ya'kûb Âjed v.dğr., "Târîh / Târîhî-nigârî", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 95-185; Sâdik Seccâdî – Murtazâ Rezmârâ, "Târîhî-nigârî", *DMBİ*, XIV, 302-322; Elton Daniel v.dğr., "Historiography, I-XIV", *Elr.*, XII, 323-411.

Hindistan. Tarih yazıcılığının Hindistan'da müslümanlar tarafından başlatıldığı söylenir. Ancak IV. yüzyıla ve daha sonraki yüzyıllara ait "praşati" denilen yazıtlarla VII. yüzyılda yaşamış Bâna'nın *Harşaçarita'sı* ve XII. yüzyılın ünlü tarihçisi Kalhana'nın (Kalhan) *Racatarangini'si* (*Raj Tarangani*) gibi örneklerden Hindistan'da İslâm öncesinde tarih yazıcılığının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. *Racatarangini* Keşmir tarihi, *Harşaçarita* Kuzey Hindistan'da yarım yüzyıldan fazla hüküm süren Raca Harşâ'nın (590-657) manzum biyografisidir. Sanskritçe yazılan bu kitapların Hindistan'daki İslâm tarih yazıcılığını etkilediği söylenemez. Hindistanlı müslüman tarihçiler çoğunlukla İslâm tarihçiliğinin genel tarih, menâkıb, siyasetnâme, şehnâme, bölge tarihi gibi klasik türlerini kullanmışlar ve İran edebiyatının etkisiyle eserlerini daha çok Farsça kaleme almışlardır. Hindistan'daki müslüman tarih yazıcılığının ilk örnekleri ülkede Türk hâkimiyetinin başladığı VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren görülür. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Fahreddin Mübârek Şah'ın *Şecere-i Ensâb-ı Mübârek Şâh* ile *Âdâbü'l-ğarb ve ş-şecâ'a* adlı eserleri bunlar arasında zikredilebilir. Mukaddimesinde Gurlular'ın Hindistan'daki ilk haleflerinden bahsedilen *Şecere-i Ensâb*, özellikle Delhi Sultanı Kutbüddin Aybeg'in 1192-1206 yılları arasında yaptığı fetihler, 1206'da Lahor'da Delhi Sultanlığı'nı kurması ve şahsiyetine dair bilgiler içerir. *Âdâbü'l-ğarb ve ş-şecâ'a* ise hükümdarlara savaş sanatını anlatmak amacıyla yazılmıştır. Hem bir siyasetnâme hem de bir askerî strateji kitabı özelliğini taşıyan eser askerî tarih için önemli bir kaynak sayılır. Hindistan'daki İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri, aslı Arapça olup günümüze Ali b. Hamîd el-Küfî'nin yaklaşık 613'te (1216) yaptığı Farsça çevirisi ulaşan *Çaçnâme*'dir. Bu anonim eserin birinci bölümü Sind'de hüküm süren Brahman Çaça hânedanının tarihi, ikinci bölümü 92-95 (710-714) yılları arasında Araplar'ın Sind bölgesini fethi hakkındadır. Avfî'nin Delhi Sultanı İltutmış'ın veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye sunduğu *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât'ta* Gazneli sultanlarıyla ilgili başka kaynaklarda yer almayan çok ilginç anekdotlar bulunmaktadır. Avfî'nin ikinci önemli eseri *Lübübü'l-elbâb* Farsça en eski şuara tezkiresidir ve Aynülmülk Fahreddin Hüseyin'e ithaf edilmiştir.

Hindistan'da tarih yazıcılığı geleneği gerçek anlamda Hasan Nizâmî'nin, Delhi Sul-